

Неабходна адзначыць, што найбольш экспрэсіўнымі сродкамі эмоцый і пачуццяў у любой мове з'яўляюцца выклічнікі. Гэтыя словы складаюць своеасаблівы пласт лексікі, бо ў іх няма прадметна-лагічнага значэння. У выклічніку сканцэнтраваны практычна ўсе рысы, якія адрозніваюць эмацыянальную лексіку любой мовы: сінтаксічная варыятыўнасць, г. зн. магчымасць апушчэння без парушэння маркіраванасці фразы; адсутнасць сінтаксічных сувязей з іншымі членамі сказа. Многія эмацыянальныя лексічныя адзінкі, а выклічнікі асабліва, выказваюць эмоцыю ў самым агульным выглядзе, нават не паказваючы на яе станючы ці адмоўны характар. Напрыклад, такі выклічнік, як "ой" можа выказаць і радасць, і захапленне, і смутак, і іншыя праяўленні стану чалавека. У вясельнай лексіцы выклічнік выкарыстоўваецца для выражэння радасці, захаплення з'яўленнем новай сям'і: *Ой, хвоя, хвоя баравая* [3]; а іншы раз проста для прыцягнення ўвагі слухача: *Ай, час пачалу ды нашаму караваю* [3]; *О, едзь, сынку, цёмныя ночы, бог табе да помочы* [2, с. 413].

Прадстаўленая ў вясельных песнях эмацыянальная лексіка мае толькі станючую канатацыю. Такім чынам, выражэнне эмоцый у маўленні людзей – гэта непасрэдная камунікацыя саміх эмоцый, а не іх абазначэнняў, іх моўнае праяўленне. Эмацыяны кампанент значэння прысутнічае толькі ў тым выпадку, калі слова / словазлучэнне выказвае якую-небудзь эмоцыю. Гэты кампанент узнікае на базе прадметна-лагічнага, але, аднойчы ўзнікшы, характарызуецца тэндэнцыяй выпцяняць прадметна-лагічнае значэнне або значна яго мадыфікаваць.

Такім чынам, абрадавая вясельная лексіка, якая да сённяшняга часу шырока функцыюе на тэрыторыі Светлагорскага раёна, узаўяляючы шырокі фрагмент моўнай карціны свету носьбітаў гаворкі, дазваляе захаваць адну з найважнейшых частак народнай духоўнай культуры – вясельны абрад з закладзенымі ў яго старажытнымі народнымі ўяўленнямі аб сутнасці шлюбу, важнасці сямейных адносін у жыцці і развіцці грамадства.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Зеленин, Д. К. Восточнославянская этнография / Д. К. Зеленин. – М. : Наука, 1991. – 511 с.
- 2 Вяселле на Гомельшчыне. Фальклорна-этнографічны зборнік / Укладанне, сістэматызацыя, тэксталагічная праца і рэдагаванне І. Ф. Штэйнер, В. С. Новак. – ЛМФ “Нёман”, 2003. – 472 с.
- 3 У рабоце выкарыстаны матэрыялы, сабраныя падчас дыялекталагічных практык студэнтамі і выкладчыкамі УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”.
- 4 Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т.: пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва [Текст] / под ред. и с предисл. Б. А. Ларина / М. Фасмер – М.: Прогресс, 1986–1987.

The article deals with the vocabulary of the wedding ceremony, recorded in the territory Svetlogorsk area. Themed wedding classification vocabulary, given its genetic characteristics, describes the types of structural and semantic motivation among these tokens. The paper contains illustrations of family rituals, folklore collected during expeditions to the Gomel region.

УДК 398.3(=161.3):27-1(=161.3)

С. А. ВЯРГЕЕНКА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

ВЫЯВА СВЕТУ Ў ЯЗЫЧНІЦКІХ І ХРЫСЦІЯНСКІХ УЯЎЛЕННЯХ

У артыкуле раскрываецца мадэль пабудовы свету, што прадстаўлена ў творах замоўнага жанру. Звяртаецца ўвага на супрацьпастаўленні язычніцкіх і хрысціянскіх уяўленняў, звязаных са светапабудовай. Прасачваецца, наколькі праявіліся найбольш істотныя палажэнні Бібліі ў нацыянальнай замоўнай традыцыі і ў якой ступені яны паўплывалі на ідэйна-мастацкую палітру гэтага жанра, у чым адпавядае народна-міфалагічная і хрысціянска-рэлігійная карціна свету.

Самай істотнай асаблівасцю светапогляду з'яўляецца канцэптуйнасьць, бо надае светапоглядным уяўленьям арганізаваны, мэтанакіраваны характар, робіць цэласнай, адзінай сістэмай поглядаў, змацаваных адзінай цэнтральнай ідэяй або шэрагам лагічна ўзаемазвязаных паміж сабой ідэй. Менавіта канцэптуйнасьць характарызуе язычніцтва, як і хрысьціянства, як светапоглядную канцэпцыю, якую выражаюць адносіны чалавека да прыроды, соцыума (грамадства), спосабам духоўна-практычнага пазнання і засваення свету. Анталагічная патрэба пазнання быцця – адметная рыса светаўспрымання чалавека і старажытнага ў тым ліку. І з таго часу, калі ў чалавека зарадзілася свядомасьць, яго хвалюе мноства пытанняў, некалькі змяніўшы вядомае “Откуда есть пошла ... земля” (“Повесть временных лет” – летапісец Нестар), “что есть человек” (Біблія), дзеля чаго ён жыве, як і адкуль ён з'явіўся на зямлі, якое месца ў сусвеце ён займае і ў чым яго прызначэньне, чаму столькі перашкод і жорсткасці сустракаюць яго штодня, як пабудаваны свет, што такое зло, дабро, праўда, ісціна і г. д.

Прызнаемся шчыра, што на многія з гэтых пытанняў адназначнага адказу мы не маем і сёння, таму і нараджаюцца (ігнаруючы факты і артэфакты, што не ўпісваюцца ў створаную карціну света) “навуковыя” міфы – канцэпцыі. Што тычыцца нашага старажытнага продка, то ён, зразумела, на навуковасць не прэтэндаваў, а шляхам назіранняў, супастаўленняў, параўнанняў імкнуўся адказаць на пытанні, растлумачыць тое, што было незразумелым. Так ён пачынае тварыць сваю народна-міфалагічную (як мы яе цяпер успрымаем) канцэпцыю-міф, якая выражае ягоныя адносіны да прыроды, з якой ён быў звязаны генетычна і не выдзяляў сябе з яе лона, паміж людзьмі і г. д.

Міфалагічна-народная канцэпцыя – сістэма архаічных уяўленняў аб сусвеце, што склалася ў першабытную эпоху, уяўленні, звязаныя з прыродна-касмічным культам, культам продкаў, культам працягу роду. Самыя старажытныя з іх аб узнікненні Зямлі, Сонца (сялярны), месяца (лунарны), зорак (астральны), крыху пазней аб узнікненні Космасу (касмаганічны), узнікнення чалавека (антрапалагічны). На жаль, з прычын аб'ектыўных і суб'ектыўных большасць з гэтых міфалагічных уяўленняў да нас не дайшла і мы ўзнаўляем іх (хаця б фрагментарна) па розных вытоках: археалагічных, этнаграфічных, фальклорных, асабліва найбольш архаічных, да якіх адносіцца і замоўны жанр, дзе ў пераважнай большасці даюцца фрагментарна ўяўленні пра сістэму света ў самым шырокім значэнні: жыццё Сусвету, жыццё прыроды, жыццё чалавека.

Ва ўсведамленні старажытнага чалавека прастора (Сусвет) узнікае ў выніку барацьбы з Хаосам, які ўяўляўся адсутнасцю прасторы да пачатку “тварэння”, а Зямля – гэта гара, што знаходзіцца/падымаецца з такога неспакойнага, непрадказальнага акіяна/мора – акіяна – сімвала хаоса. Вода – “одна из основополагающих стихий мироздания, исходное состояние всего сущего, первоматерия, соответствующая первобытному хаосу. В этом значении она противостоит организованному пространству – земле. Вада – это и граница между мирами: небом, землей, потусторонним миром” [1, с. 55]. І падтрымліваюць гэты астравок-зямлю тры славы/тры чарапахі/тры кіты – у розных народных культурах розныя магутныя існасці. На Гомельшчыне ў в. Краўцоўка (запісана ад Е. М. Кулікавай, 1925 г. н.) і в. Маркавічы (запісана ад М. Ю. Кашлачовай, 1925 г. н.) запісаны замовы, дзе даволі адметнае, арыгінальнае ўяўленне “на трох кітах, на трох кіціцах/кіцінах”, аднолькавыя і па практычным прызначэнні (“Ад лягання каровы”), і па вербальным напаўненні: “Як аснована зямля (стаіць) на трох кітах, на трох кіцінах/кіціцах, як з места на места зямля не шэ(а)веліцца, так бы любімая скацінка (скаціна) (чарнавушка, пестравушка і прочая) (імя) з места (на места) не шэ(а)влялілась(ся)” [2, с. 24, 36]. Агульнапрынятым было і меркаванне пра тое, што прастора мае цэнтр (Пуп Зямлі ў язычніцкай тэрміналогіі, а ў фалькларыстычнай – міфалагічны цэнтр), межы, адпаведныя часткі, звязаныя з зямлёй (край, напрыклад, у прымаўцы “пайсці/шукаць/ісці на край зямлі/свету). Як бачым, прастора нашым продкам успрымалася праз асвоенасць пэўнай тэрыторыі і выдзяляліся такія маркеры, як цэнтр – мяжа – агарожа. Якраз агарожа адыгрывае важную ролю, бо акрэслівае сваю, засвоеную, культурную прастору і выступае для абароны ад злых сіл-агрэсараў, з аднаго боку, а з другога – як спосаб процістаяння хаосу.

У процівагу гэтай міфалагічна-язычніцкай канцэпцыі хрысціянская дыяметральна супрацьлеглая: прастора, Космас і ўсё існае ўзнікае ў час Боскага тварэння за 6 дзён: “И сказал Бог: да соберется вода, которая под небом, в одно место, и да явится суша. И стало так. И назвал Бог сушу землею, а собрание вод назвал морями... И был вечер, и было утро: день третий” [Бытие 1:9–10, 13]. Пачаткам і канцом гэтай прасторы – Космасу – з’яўляецца Бог. У замове “Пры выгане скаціны ў поле” таксама зафіксаваны архаічныя ўяўленні – яўныя рудыменты шанавання света (ясны свет) і саяярны культ (“Красна сонца і ясен свет, і з лунамі яснымі, і звёздамі частымі, з зорамі вогненнымі, і ранішняй расой, і з вячэрняй, і сушу і мора насычаеш, і маць-сыру зямлю ўграваеш...” (в. Верхняя Алба Жлобінскага р-на) [3, с. 489]. “Ясны свет” як прыналежнасць вышэйшай боскай сілы ўжываецца нараўне з жыццядайнымі зямлёй, сонцам і нябеснымі свяціламі. Ідэя белага света, цяпла як умовы жыцця ў язычнікаў звязвалася з Дажбогам, а боства сонечнага дыска – “дневное око” – Хорс. Такім чынам, у свядомасці старажытнага чалавека размяжоўваліся паняцці “сонечны дыск” і “сонечны ясны свет” (Хорс – бог сонечнага дыска быў нібы другарадным, дапаўненнем да Дажбога – бога, які даў, стварыў Сусвет, “белы свет”). Сваім маштабна-касмічным малюнкам, дзе аб’яднаны і сонца, і луна, і зоры, і росы, і суша, і мора і г.д. (“распусці зялёну траву па лясах, па лугах, па канавах, па кустах”), узбуджэнні прыродна-ландшафтнымі вобразамі замова выявіла даволі падрабязна ў асноўным распрацаваную карціну свету, дзе зафіксаваны даволі рана ўзнікшыя боствы Хорс і Дажбог – сын Сварога (“небесный”), Бог неба і Сусвета – мужчынская палова Рода, які ўспрымаўся як творца ўсяго бачнага і нябачнага свету, асноўная функцыя якога – нараджэнне новага жыцця. Род-Сварог-Дажбог – рэінкарнацыі старажытнага галоўнага (верховнага) Бога. І гэта толькі мізэрная частка пантэона язычніцкіх багоў, бо была яшчэ Макош (жаночая іпастась Рода) – увасабленне Маці-Сырой Зямлі, боства плоднасці; быў Вялес – Бог багацця, гандлю і жывёлы; быў Ярыла – Бог магутнай веснавой сілы, што абуджала прыроду “ярой страсти”; быў Пярун-грамавік – Бог вайны і ваеннай дружыны князя; быў Купала – Бог лета; Каляда – увасабленне заўсёднага цыкла нараджэнне-смерць-уваскрэшанне; а яшчэ мноства духаў – пасланцаў Белабога (добрыя, светлыя духі) і Чарнабога (злыя, варожыя, цёмныя духі). І гэтыя духі былі ўсюдыісныя, хаатычна перамяшчаліся ў прасторы і вышуквалі сабе ахвяру, тады засяляліся там і шкодзілі. Гэта дае падставы сцвярджаць, што замовы з’яўляюцца параджэннямі і носьбітамі свядомай прагматыкі, таму на кожным этапе развіцця грамадства знаходзяць сваю нішу, рэагуючы на новыя рэаліі, не рэдуцыруючыся, а адаптуючыся да новых умоў, адначасова захоўваючы традыцыйнасць, стэрэатыпнасць, сімвалічнасць, формульнасць, як сукупнасці слова і дзеяння, як стрыжнявую адзнаку паэтыкі жанра. Наш неафіт у сваім непераможным прагматызме ўсё ж стварыў ілюзію прымірэння. Інакш і быць не магло. Як і любы “жывы” жанр, замовы даволі чуйна рэагуюць на сацыяльныя змены, таму ў грамадстве, дзе хрысціянства заваявала вядучыя пазіцыі. Замовы прама (асабліва калі гэта не пярэчыць агульначалавечым каштоўнасцям) або ўскосна ўспрымаюць некаторыя ідэі, палажэнні, што і склала цытатны і алюзіўны фон “(Першым разам, Божым часам Госпаду Богу памолімся...” (цытаты) ў закрэпках (“Ва імя атца і Сына і Святога Духа”) і заамянванне (“Амінь”) даволі часта ўжыты ў замовах. Часта бытавыя жыццёвыя назіранні, спалучаючыся з фальклорна-міфалагічнымі стэрэатыпамі надаюць новыя адценні.

Пераймання, арыентацыя з Бібліяй у замоўным жанры адбываліся на розных узроўнях – ад простага запазычання (“Сон Багародзіцы”) да складанай асацыятыўнай алюзіі. Адзначым, што некаторым замаўляльнікам (магчыма і аўтарам замовы) біблейская тапаніміка была маларазумелай ці зусім непрывычнай, таму і з’яўляецца падобная абракадабра, як Сіянскае мора, скажэнні Альхіманская гара.

Некаторыя сітуацыі з’яўляюцца “этыкетнымі”, тыповымі, апісваюцца ў аднолькавых (ці амаль аднолькавых) выразках, ці, дакладней, аднолькавых формулах (Госпаду Богу памалюся, Прачыстай Маці пакланюся). Як бачым, паводзіны замаўляльніка цалкам адпавядаюць этыкету і няма нічога дзіўнага, што мы знаходзім аналагічныя формулы і сітуацыі ў творах розных функцыянальных груп. Акрамя таго, для замоў (як і ўвогуле для фальклорных

твораў) характэрны пастаянныя эпітэты, а таксама трафарэтныя фразы, што ўжываюцца ў заключнай частцы замоў – закрэпках і заамінванні (“Ва імя Атца і Сына і Святога Духа”; “Амін”). Нарэшце, тыповым агульным месцам для замоў і Біблейскіх тэкстаў з’яўляецца фраза “і ныне і прысна і ва векі вякоў”. Наш старажытны продак-творца, уводзячы “агульныя месцы” (топасы), вобразы, тапонімы, гідронімы і г.д. арыентаваўся перш за ўсё на найбольш аўтарытэтную і найбольш вядомую крыніцу – Свяшчэннае Пісанне. Запозычаны са Старога і Новага Запаветаў рабіліся на некалькіх узроўнях: аналогіі, перыфразы, асацыяцыі, алузіі. Напрыклад, “кесарево кесарю, и Божие Богу” (Матф. 22:21). У замовах наш творца сказіў сэнс біблейскай цытаты, якая прагучала наступным чынам: “Богу – богава, бесу – бесава” [4, с. 256, № 1004].

Несумненна алузія на біблейскі сюжэт узгадваецца ў замове “Ад хваробы”, запісанай у г. Калінкавічы ад Г. П. Удовінай, 1957 г. н.: “Як Господзь Бог неба і землю, воды і зоркі і сырую маць-сыру зямлю моцна сцвярдзіў і ўмацаваў...” [5, с. 71, № 214]; “у Спасіцеля было пяць ран, а шостую я загаварыла...” [4, с. 230, № 887]; “... як Іуда... здрадзіў...” [4, с. 24, № 27]; “у Адама баліць...” [4, с. 301, № 1193].

Аналіз “вкрапленый” біблейскіх тапонімаў, антрапонімаў, гідронімаў не дазваляе зрабіць вывад аб глыбокай дасведчанасці нашага творцы-неафіта нават у змесце найбольш папулярнай і прапагандуемай кнізе “Свяшчэннае пісанне”. Гэты вывад можна было б пацвердзіць яшчэ не адным прыкладам. Падобныя рэмінісцэнтныя сігналы або напрамую, або завуалявана адсылаюць нас да Бібліі, ці шырэй – да рэлігійнай літаратуры.

Даволі часта назіраецца ў замовах і кампазіцыйная прывязка традыцыйнай хрысціянскай малітвы. Так рэкамендуецца, перш чым “пераказуваць тры разы” замову “Ад перапалоху” [4, с. 166, № 593] трэба пачаць “з малітвамі “Отчэ наш” і “Багародзіца”.

Гэта ўвучавідкі даказвае, што ў народна-міфалагічнай свядомасці нашага продка ўсё ў свеце дваічна, мае свайго апанента, сваю цень для таго, каб не парушалася, забяспечвалася раўнавага ў Космасе. Таму апазіцыі дабро/зло, дзень/ноч, жыццё/смерць, Сварожы дзень (цеплая частка года – вясна, лета)/Сварожая ноч (адпаведна – восень, зіма), свой/чужы, поўнач/поўдзень, усход/запад і г.д. мала сказаць, што была пашыраная, а прэялявала ва ўсведамленні старажытнага чалавека.

Як бачым, з уладкаваннем хрысціянства ў якасці пануючага веравызнання наш продак аказаўся на раздарожжы. Адзін шлях вёў яго ўрэшце рэшт да прызнання новай і не заўсёды прыймальнай выявы свету, а гэта значыла непазбежнае развітанне з прывычным спосабам мыслення і стэрэатыпнай карцінай свету; другі – следаванне традыцыі, трымаючыся, нягледзячы ні на што, за прывычнае, зразумела ж, аджываючае, што было ўжо немагчыма. Неабходна было нейкім чынам спалучыць несумяшчальнае. Гэта, аднак, не адбываецца бяспшкодна ці хаця б бяскроўна. І ўсё ж тысячагоддзе існавання гэтых дзвюх ідэалогій яскрава даказвае не гісторыю ўпадка, адмірання язычніцкіх прыярытэтаў (як гэта прынята лічыць), але гісторыю захавання гэтых прыярытэтаў. Што тычыцца прынцыпаў, палажэнняў, прыярытэтаў, то тут можна супастаўляць, а часам і проціпастаўляць асобныя палажэнні, якія былі абумоўлены розніцай у часе, месцы і прызначэнні, улічваючы тых ці іншыя падзеі, факты жыцця і дзейнасці народа ў канкрэтна-гістарычных умовах. У артыкуле мы імкнуліся прасачыць, наколькі праявіліся найбольш істотныя палажэнні Бібліі ў нацыянальнай замоўнай традыцыі і ў якой ступені яны паўплывалі на ідэйна-мастацкую палітру гэтага жанра, у чым адпавядае народна-міфалагічная і хрысціянска-рэлігійная карціна свету.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Шуклін, В. Русский мифологический словарь / В.Шуклин // Екатеринбург : Уральское изд-во, 2001. – 384 с.

2 Народная духоўная спадчына Гомельскага раёна / укладанне, сістэматызацыя, тэксталагічная праца і рэдагаванне В. С. Новак. – Гомель : ААТ “Полеспечать”, 2007. – 456 с.: іл.

3 Святло каштоўнасцей духоўных. Жлобінскі край: мінулае і сучаснасць / Пад агульнай рэдакцыяй В. С. Новак, А.А. Станкевіч. – Гомель: ААТ “Полеспечать”, 2009. – 544 с.

4 “Гаючае слова роднай зямлі” (беларускія лекавыя замовы). Фальклорна-этнаграфічны зборнік / аўтар уступнага артыкула, аўтар-укладальнік Вяргеенка С. А. – Гомель : Барк, 2013. – 340 с.

5 Вяргеенка, С. А. “На моры-акіяне, на востраве Буяне...” (лекавыя замовы Гомельшчыны): фальклорна-этнаграфічны зборнік / С. А. Вяргеенка; пад рэд. В. С. Новак; М-ва адукацыі РБ, Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2009. – 220 с.

The article reveals the model of world construction, which is presented in the works of the custom genre. Attention is drawn to the opposition of pagan and Christian ideas related to world construction. It is traced to what extent the most significant provisions of the Bible were manifested in the national custom tradition and to what extent they influenced the ideological and artistic palette of this genre, which corresponds to the folk-mythological and Christian-religious picture of the world.

УДК 811.161.3'374:004.9:398.91(=161.3)

И. Г. ГОМОНОВА

(г. Гомель, УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины»)

ТЕМА “ПОРЫ ГОДА І ІНШЫЯ АДЗІНКІ ЧАСУ” В ЭЛЕКТРОННОМ СЛОВАРЕ БЕЛОРУССКИХ ПОСЛОВИЦ

Анализируется организация тематической группы белорусских пословиц о временах года в сводном электронном паремиологическом словаре. Описывается последовательность объединения пословиц о зиме и весне в рамках данной тематической группы и тем самым раскрывается внутренняя связь этих паремиологических единиц.

Сводный электронный словарь белорусских пословиц, который создается коллективом авторов [1] с использованием девяти паремиологических словарей и в качестве основы тематической организации имеет словарь белорусских пословиц, составленный М. Я. Гринблатом [2], позволяет проследить логику развития темы внутри каждого из тематических объединений.

Тематическое объединение «Поры года і іншыя адзінкі часу» в сводном электронном словаре белорусских пословиц насчитывает 570 паремиологических единиц (из них 447 паремий о временах года). Рассмотрим развитие данной темы в паремиологическом своде на материале пословиц о зиме и весне.

Несмотря на то что в народной традиции начало года связывается с весной и пробуждением природы, анализируемое тематическое объединение открывается пословицами о зиме. Всего в сводном электронном словаре белорусских пословиц представлено 100 паремий, посвященных зиме и зимним месяцам. Начинается паремиологический рассказ о зиме прогностическими паремиями, содержащими приметы приближения и наступления этого времени года: *Жураўлі ляцяць высокая – зіма яшчэ далёка; Гусі нізка – зіма блізка; Вішня не апала – зіма не настала, вішня апала – зіма настала*. Далее следуют пословицы, которые характеризуют основные признаки зимы, образно описывают ее как холодное и голодное время года: *Зімою сонца свеціць, ды не грэе; Зіма вялікае горла мае; Зіма з вялікім горлам – усё паесць; У зімы вялікі рот; Зімой конь каня з’есць; Зіма – з вялікай глоткай, усё паесць*. Говорится также в пословицах о том, что зимний день короток (*Зімовы дзянёк, што камароў насок*), а зимняя ночь длинна (*Зіменная ночка – бацьку сарочка*). *Зіма ліха, а без зімы яшчэ горш* – утверждает коллективный автор пословиц, и этой паремией можно было бы завершить паремиологическую характеристику зимы, но в описание зимы, представленное в пословичном своде, входит также установление взаимосвязи зимы и лета и их сравнительное описание.